

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ ПРАВА

У статті аналізується процес становлення історичної школи права, що виникла наприкінці XVIII століття в Німеччині. Робиться висновок про те, що консервативний за своїми практично-політичними висновками напрямок політико-правової думки сприяв подальшому процесу наукових знань у сфері теорії права.

Напередодні парламентських виборів 2012 р. Україна перебуває в умовах змін. У наш час відбувається процес удосконалення законодавства та діяльності Української держави щодо захисту інтересів і прав громадян. При вивченні формування історичної школи права у законодавчій практиці та правовій політиці за останній час можна виявити як позитивні, так і негативні результати правового досвіду, який необхідно враховувати на сучасному етапі розвитку Української держави і права. Історична школа права – науковий напрямок в юриспруденції, що виник в Німеччині і справив величезний вплив на розвиток правознавства нашого століття, і до сьогодні залишаючись панівним.

Історіографія даної проблеми визначається наявністю таких наукових праць: О. Омельченко [1], П. Новгородцева [2], В. Червонюка [3], О. Лейста [4], І. Музика [5], де докладно розглядається походження історичної школи права, погляди її основних представників. На особливу увагу заслуговують роботи Г. Гуго [6], Ф. Савіньї [7], Г. Пухта [8].

Метою даної статті є насамперед дослідження, аналіз, виявлення особливостей створення в Німеччині права наприкінці XVIII ст., аналіз процесу формування історичної школи права, яка поставила питання про можливість наступності сучасного права і права попередніх епох. Юристи у практиці цю наступність мають враховувати. Під впливом історичної школи юристи припинили сприймати природне право як універсальний зразок. Під впливом історичної школи багато юристів стали схилитися до історичних поглядів. Вони не поспішали переробляти систему відповідно до природно-правових цінностей.

Засновником напрямку в юриспруденції, що набув найменування історичної школи права, є Густав Гуго (1764 – 1844) – професор Геттінгенського університету, автор «Підручника природного права як філософії позитивного права, особливо – приватного права». Знанням представником цієї школи був Карл фон Савіньї (1779 – 1861), що виклав свої погляди у книжці «Право володіння», у брошурі «Про визнання нашого часу до законодавства і правознавства» і 6-томному творі «Система сучасного римського права» [7]. Завершує цю групу представників історичної школи права Георг Фрідріх Пухт (1798 – 1846), основні твори якого – «Звичайне право» і «Курс інституцій» [8].

Представники цього напрямку вважали, що для правильного розуміння і розвитку державно-правових явищ визначальне значення має вивчення та осмислення їхнього історичного розвитку. У центрі уваги історичної школи права, що виникла і розвивалась як своєрідна реакція на Велику французьку революцію, перебували проблеми історії, традицій і, найголовніше, саме поняття народу. Базовим було поняття народу та народного духу, або духу історії. У розумінні представників історичної школи права народ – це єдність окремих осіб, що базується на органічних зв'язках між станами і групами суспільства. Дух народу виростає з традиції та формується впродовж століть. Саме тому він є визначальним у правотворчих процесах. З поняттям народу тісно пов'язаний антиіндивідуалізм, характерний для представників цього напрямку правової думки.

Природно-правову доктрину і демократичні та революційні висновки, що випливали з неї, науковці історичної школи права вибрали головною мішенню для своїх нападків. Ця доктрина викликала незадоволеність супротивників тим, що доводила необхідність докорінної зміни політичного ладу, який існував із Середньовіччя, й ухвалення державою законів, які відповідали б «вимогам розуму», «природі людини», а фактично – назрілим соціальним потребам, тобто суспільному прогресу [9].

Теоретики історичної школи права піддали критиці насамперед тезу про позитивне право як штучну конструкцію, що створюється нормотворчою діяльністю органів законодавчої влади. Вони стверджували, що чинне право в державі зовсім не обмежується лише сукупністю тих приписів, які пропонуються суспільству немовби ззовні: даються зверху людьми, що мають на те спеціальні повноваження. Право (і приватне, і публічне) виникає спонтанно. Своїм походженням воно зобов'язане зовсім не розсуду законодавця. Г. Гуго належить дуже характерне порівняння права з мовою [6, с. 95].

На думку зазначених раніше вчених, подібно до того, як мова не встановлюється договором, не запроваджується за чиеюсь вказівкою і дана від бога, так і право створюється не стільки завдяки законотворчості, скільки шляхом самостійного розвитку, через стійке створення відповідного спілкування, завдяки добровільно набутих народом у силу адекватності обставинам його життя. Акти законодавчої влади доповнюють позитивне право, але «зробити» його повністю вони не можуть. Позитивне право похідне від права звичаєвого, а це останнє зростає з надр «національного духу», глибин «народної свідомості» [10].

Представники історичної школи права вірно зазначили одну з істотних слабкостей природно-правової доктрини – умоглядне трактування генезису і буття права. У свою чергу, вони спробували тлумачити становлення і життя юридичних норм й інститутів як певний об'єктивний хід речей. Цей хід, вважав Г. Гуго, здійснюється мимоволі, пристосовуючись сам собою до потреб і запитів часу, тому людям краще за все не втручатися в нього, триматися здавна заведених і освячених досвідом сторіч порядків [6].

На думку К. Савіні, з рухом національного духу стихійно еволюціонує і право. Динаміка права завжди є органічним процесом у тому сенсі, що вона схожа на розвиток організму зі свого зародка. Уся історія права – повільне, плавне розкриття тієї субстанції, яка, як зерно, спочатку покоїться у ґрунті народного духу. На першому етапі свого розвитку право виступає у формі звичаїв, на другому – стає предметом обробки з боку стану учених-правознавців, не втрачаючи, проте, при цьому зв'язки зі своїм коренем – загальним переконанням народу [7].

З погляду Г. Пухта, безцільно штучно конструювати й у будь-який час пропонувати людям ту або іншу придуману правову систему. Створена окремо від самої історії життя народного духу, не напоєна ним, вона не може щепитися суспільству. Як членам живого організму, як гілці цілісної культури народу, правовим установами властива органічність, яка виражається, крім іншого, у тому, що стадії і ритми розвитку права збігаються з ходом еволюції народного життя. Він пише: «...цією органічною властивістю право відзначається також і у своїй поступальній ході; органічною є і спадкоємність правових установлень. Виразити це можна однією фразою: право має історію» [8], розвиваючи свої правові погляди.

На думку О. Скакун, сам по собі намір перевершити розуміння права як довільної людської вигадки, застиглого незмінного постулату природи і тому подібне і дати трактування правових інститутів як закономірного історичного продукту суспільного життя заслуговує на всіляке схвалення. Проте історизм школи, що розглядається нами, – історизм збитковий. По-перше, він постулював незмінність раз і назавжди даного самобутнього народного духу. По-друге, розвиток він розуміє не як ланцюг якісних перетворень, що здійснюються у процесі історичної еволюції, а як просте, хронологічно послідовне, механічне розгортання початкового змісту таємничого «духу» народу [11].

Юристи історичної школи права бачили призначення юридичних інститутів, що діяли в державі, у тому, щоб служити опорою зовнішнього порядку, яким би консервативним порядок цей не був (Г. Гуго). Позитивні закони безсилі боротися зі злом, що зустрічається в житті. У кращому разі вони здатні допомогти впорядкуванню звичаєвого права і політичної структури, які формуються природно-історично, під впливом нез'ясованих перетворень, що відбуваються в народному «дусі» (К. Савіньї). Законодавець має намагатися максимально точно виражати «загальне переконання нації», за цієї умови правові норми матимуть цінність божественного і тому набудуть самодостатнього значення (Г. Пухт).

Отже, підбиваючи підсумки, можна констатувати таке:

– у даній роботі були розглянуті основні етапи формування ідеологій, які посприяли виникненню історичної школи права, її встановленню та впливу на суспільство;

– реакційні ідеологи мали рацію в тому, що законодавство кожного народу має відповідати умовам його життя, а не абстрактним уявленням про людину взагалі. Але критика цих абстрактних уявлень була підпорядкована упередженій меті – зберегти принижене становище людини взагалі, властиве феодалізму. Саме це понад усе обурювало реакційних ідеологів, не здатних змиритися з думкою про загальну правову рівність і свободу як залежність тільки від закону;

– консервативна за своїми практично-політичними висновками історична школа права поповнила соціологічну і юридичну теорію плідними гіпотезами, цінними спостереженнями методологічного порядку;

– ідея «народного духу», яку насаджували в юриспруденції Г. Гуго, К. Савіньї, Г. Пухт, у ті часи і пізніше, загалом мало імпонувала дослідникам і здобула небагато шанувальників. Але у філософсько-юридичних судженнях історичної школи права позитивне значення мала критика умоглядних уявлень природно-правового спрямування про вічність, незмінність і непорушності права. Залишила свій слід в історії юриспруденції і спроба цієї школи трактувати правові інститути як особливі соціальні явища, історично закономірно народжувані, що функціонують і розвиваються в дуже цілісному великоєдиному інтер-потоці життя кожного народу;

– консервативна за своїми практично-політичними висновками історична школа права проте поповнила соціологічну і юридичну теорію плідними гіпотезами, цінними спостереженнями методологічного порядку. У всякому разі, подальший прогрес наукового знання у сфері права, що мав місце у ХІХ ст., важко зрозуміти без урахування діяльності цієї школи;

– історико-філософський підхід може слугувати одним із ключів до розв'язання проблеми універсальності прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Омельченко О.О. Загальна історія держави і права : [підруч. у 2 т.] / Омельченко О.О. – [4-е вид., доп.]. – М. : Ексмо, 2005. – 592 с.
2. Немецкая историческая школа права / [Новгородцев П., Муромцев С., Кареев Н. и др.]; книга издана при поддержке Фонда Фридриха Науманна (Германия). – Челябинск : Социум; Х., 2010. – 516 с.
3. Червонюк В.І. Теорія держави і права : [підручник] / Червонюк В.І. – М. : Інфа-М, 2007. – 704 с.
4. Історія політичних та правових вчень : [підручник] / [під ред. доктора юрид. наук, проф. О.Е. Лейста]. – М., 2000. – 216 с.
5. Музика І.В. Історія вчень про державу і право / Музика І.В. – К. : Видавництво Вищої школи права при Ін-ті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 86 с.
6. История политических и правовых учений / [под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца]. – М. : НОРМА, 2000. – 352 с.
7. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права : [в 8 т.] / Савиньи Ф.К. фон ; [пер. с нем.]. – М. : Статут, 2011. – Т. 1. – 510 с.

8. Пухт Г.Ф. Курс римского гражданского права / Пухт Г.Ф. ; [пер. с последнего немецкого издания проф. Рудорффа]. – М., 1874. – Т. 1. – 562 с.
9. История политических и правовых учений : [учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. и направлению «Юриспруденция»] / [Графский В.Г., Золотухина Н.М., Мамут Л.С. и др.] ; под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – [3-е изд., стер.]. – М. : НОРМА, 2003. – 727 с.
10. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу : [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / Демиденко Г.Г. – Х. : Консум, 2004. – 431 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Скакун О.Ф. ; [пер. з рос.]. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

E.S. Terzi, G.A. Arakelyan

Формирование исторической школы права

В статье анализируется процесс становления исторической школы права, которая возникла в конце XVIII века в Германии. Делается вывод о том, что консервативное по своим практическо-политическим выводам направление политико-правовой мысли способствовало дальнейшему процессу научных знаний в сфере теории права.

O.S. Terzi, G.A. Arakelyan

The Formation of the Historical School of Law

The article analyses the process of formation of Historical School of Law appeared in Germany at the end of the XVII century. The authors draw a conclusion that this conservative, as it follows from its practical and political conclusion, tendency of political and legal conception contributes to the further development of scientific knowledge in the sphere of law theory.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2012.